

ОЗНАКИ СТИМУЛЬОВАНИХ СУБ'ЄКТІВ У СФЕРІ ВИРОБНИЦТВА ЕНЕРГІЇ З ВИКОРИСТАННЯМ АЛЬТЕРНАТИВНИХ ДЖЕРЕЛ

Ключові слова: альтернативні джерела енергії, виробництво енергії з використанням альтернативних джерел, суб'єкти стимулювання виробництва енергії з використанням альтернативних джерел, правовий статус суб'єктів господарювання, стимульовані суб'єкти у сфері виробництва енергії з використанням альтернативних джерел.

Альтернативні джерела енергії поступово набувають популярності. Виробництво енергії з використанням альтернативних джерел для забезпечення власних потреб виробників та (або) з метою продажу привертає увагу все більшої кількості осіб. Так, за даними Державного агентства з енергоефективності та енергозбереження України, станом на 1 січня 2019 року в Україні працює 8 029 об'єктів відновлюваної електроенергетики, на яких встановлено «зелений» тариф, з них: 579 належать суб'єктам господарювання та 7 450 приватним домогосподарствам [1]. Істотну роль у зростанні кількості цих об'єктів відіграє стимулювання виробництва енергії з використанням альтернативних джерел. Проте на практиці актуальним є питання наявності у виробників енергії з використанням альтернативних джерел ознак суб'єктів, щодо яких можуть застосовуватися відповідні заходи стимулювання.

Положення про суб'єктів, щодо яких можуть застосовуватися заходи стимулювання виробництва енергії з використанням альтернативних джерел містяться у Законі України «Про альтернативні джерела енергії» (далі – Закон), до якого нещодавно внесено зміни, спрямовані на розширення переліку цих суб'єктів [2]. Разом з тим, неконкретність та подекуди суперечливість норм Закону ускладнює визначення ознак суб'єктів, щодо яких можуть застосовуватися відповідні заходи стимулювання, і може призводити до порушення права суб'єктів на отримання передбачених законом економічних важелів і стимулів. Крім того, норми вищезазначеного Закону щодо суб'єктів мають бути узгоджені з відповідними іншими нормами енергетичного законодавства, зокрема Закону України «Про ринок електричної енергії».

В юридичній науці певні аспекти стимулювання виробництва енергії з альтернативних джерел досліджувалися багатьма вченими, у тому числі Г. Д. Джумагельдієвою, М. М. Кузьміною, Е. Ю. Рибніковою та ін., однак питання ознак суб'єктів, щодо яких можуть застосовуватися відповідні заходи стимулювання, потребує додаткового дослідження.

Викладене підтверджує актуальність обраної теми.

Метою дослідження є конкретизація ознак стимульованих суб'єктів у сфері виробництва енергії з використанням альтернативних джерел.

Правовідносини щодо застосування заходів стимулювання виробництва енергії з використанням альтернативних джерел складаються між суб'єктами, яких умовно можна поділити на дві групи. Першу групу складають суб'єкти, які застосовують різні способи (засоби) стимулювання (стимулюючі суб'єкти). До другої групи потрібно віднести суб'єктів, щодо яких можуть вживатися заходи стимулювання виробництва енергії з використанням альтернативних джерел (стимульовані суб'єкти), тобто виробники енергії. Разом з тим, Закон не містить визначення виробника енергії з використанням альтернативних джерел. У деяких статтях Закону законодавець оперує терміном «виробник електричної енергії», який вживається у значенні, наведеному у Законі України «Про ринок електричної енергії». Згідно з п. 10 ч. 1 ст. 1 цього Закону виробник електричної енергії визначається як суб'єкт господарювання, який здійснює виробництво електричної енергії [3].

Тому для досягнення мети дослідження потрібно враховувати, що сфера альтернативних джерел енергії представляє собою галузь діяльності, яка пов'язана з використанням альтернативних джерел енергії для виробництва, постачання, транспортування, зберігання, передачі та споживання енергії, виробленої з альтернативних джерел. З альтернативних джерел може вироблятися електрична, теплова та механічна енергія, яка використовується з метою забезпечення власних потреб виробника в енергії або виступає товарною продукцією, призначеною для купівлі-продажу (ст. 1 Закону).

З урахуванням викладеного можна припускати, що до стимульованих суб'єктів у сфері виробництва енергії з альтернативних джерел належать суб'єкти, які виробляють електричну, теплову та механічну енергію з використанням цих джерел. Це припущення підтверджується положеннями ст. 9¹ Закону, згідно з якою суб'єктами, на яких поширюється стимулювання виробництва електричної енергії з альтернативних джерел енергії, виступають суб'єкти господарювання, які виробляють електричну енергію з альтернативних джерел, та споживачі електричної енергії. При цьому суб'єкти господарювання, які виробляють електричну енергію з використанням альтернативних джерел, охоплюються вищезгаданим поняттям виробника електричної енергії, закріпленим у Законі України «Про ринок електричної енергії». Згідно з дослідженням, проведеним Держенергофек-

тивності, у структурі виробництва електроенергії на об'єктах альтернативної енергетики частка суб'єктів господарювання складає 97 % [1].

Також це припущення підтверджується положеннями Закону України «Про теплопостачання», проте коло стимульованих суб'єктів – виробників теплової енергії з використанням альтернативних джерел вужче, порівняно з виробниками електричної енергії, оскільки включає тільки суб'єктів господарювання. Цей висновок базується на визначенні виробництва теплової енергії як господарської діяльності, пов'язаної з перетворенням енергетичних ресурсів будь-якого походження, у тому числі альтернативних джерел енергії, на теплову енергію за допомогою технічних засобів з метою її продажу на підставі договору (ст. 1 Закону України «Про теплопостачання») [4]. Водночас, спираючись на закони, визначити, хто є виробниками механічної енергії з використанням альтернативних джерел неможливо, адже законодавством не врегульовані питання виробництва механічної енергії.

Характеризуючи суб'єктів господарювання, які виробляють енергію з використанням альтернативних джерел, потрібно зазначити, що певні ознаки, притаманні всім суб'єктам господарювання, зокрема, здійснення господарської діяльності, певна організаційно-правова форма, легітимність діяльності, наявність відокремленого та юридично закріпленого майна, наявність господарських прав та обов'язків, самостійна відповідальність за результати господарювання [5, с. 103–104], мають у діяльності стимульованих суб'єктів особливості, обумовлені видом цієї діяльності, законодавчими вимогами та деякими іншими чинниками.

Виробництво енергії з використанням альтернативних джерел можна розглядати як господарську діяльність за умови, що вироблена енергія виступає товаром, тобто призначена для задоволення потреб інших учасників відносин, має вартісний характер та може бути оцінена у грошовому виразі. За наявності й інших ознак господарської діяльності, зокрема наявності статусу суб'єкта господарювання у виробника енергії [6, с. 16] до різновидів цієї діяльності можна віднести діяльність з виробництва електроенергії з використанням альтернативних джерел, яка за Класифікацією видів економічної діяльності відноситься до класу 35.11, та діяльність з виробництва теплової енергії, яка відноситься до класу 35.30. З аналізу чинного законодавства можна зробити висновок, що стимульованими суб'єктами виступають виробники енергії як товару. Натомість механічна енергія, яка виробляється з використанням альтернативних джерел не може мати ознак товарної продукції. Таке твердження ґрунтується на фізичних властивостях механічної енергії, оскільки вона не може бути продана чи передана на відстані без перетворення у електричну чи теплову і навпаки. Відповідно, на сьогодні суб'єкти, які виробляють механічну енергію, не належать до стимульованих суб'єктів у сфері виробництва енергії з альтернативних джерел.

Будь-яка господарська діяльність здійснюється у певній організаційно-правовій формі. На основі аналізу практики можна дійти висновку, що найбільш розповсюдженою організаційно-правовою формою суб'єктів господарювання, які виробляють електроенергію з використанням альтернативних джерел, є господарське товариство у виді товариства з обмеженою відповідальністю [7]. Приписів щодо обрання певної організаційно-правової форми для суб'єктів, що розглядаються, у законодавстві не міститься. Так, ч. 3 ст. 9¹ Закону визначено, що «зелений» тариф встановлюється для кожного суб'єкта господарювання, який виробляє електричну енергію з альтернативних джерел енергії, за кожним видом альтернативної енергії та для кожного об'єкта електроенергетики або для кожної черги будівництва електростанції (пускового комплексу). Натомість у літературі висловлюються рекомендації щодо обрання, зокрема й вищезазначеної організаційно-правової форми, наприклад, такі рекомендації містяться у Посібнику для інвесторів «Стимулювання відновлюваної енергетики в Україні за допомогою «зеленого» тарифу» [8, с. 31].

Виробництво теплової енергії може здійснюватися суб'єктами господарювання, створеними у будь-якій організаційно-правовій формі, що прямо слідує з ч. 1 ст. 19 Закону України «Про теплопостачання». У цьому Законі також не міститься приписів щодо організаційно-правової форми суб'єкта господарювання – стимульованого суб'єкта. Так, у ч. 4 та 5 ст. 20 вказаного Закону закріплено, що «тарифи на виробництво теплової енергії для потреб установ та організацій, що фінансуються з державного чи місцевого бюджету, а також для потреб населення визначаються для суб'єктів господарювання, що здійснюють виробництво теплової енергії на установках з використанням альтернативних джерел енергії...».

Проявом ознаки майнової відокремленості, яку розуміють як наявність на певному правовому титулі майна господарського призначення, є те, що суб'єкти господарювання, які виробляють електричну та теплову енергію, можуть бути засновані на будь-якій формі власності. При цьому серед виробників електроенергії з використанням альтернативних джерел енергії здебільшого зустрічаються підприємства, засновані на приватній формі власності. Показово, що серед великих енергорозподільчих українських компаній, яким установлювався «зелений» тариф, є лише два підприємства, частина акцій яких належить державі – ПАТ «Сумиобленерго» та ПАТ «Чернігівобленерго». Натомість за даними НКРЕКП виробники теплової енергії з використанням альтернативних джерел представлені суб'єктами господарювання, заснованими на приватній, державній, комунальній формі власності [9].

Особливість ознаки майнової відокремленості проявляється у складі майна, з використанням якого суб'єкти господарювання, які виробляють електричну енергію з альтернативних джерел, здійснюють цю діяльність. Так, зазначені суб'єкти

господарювання генерують електроенергію на об'єкті альтернативної енергетики, тобто використовують енергогенеруюче та інше обладнання, що виробляє енергію за рахунок використання альтернативних джерел енергії: вітрові та сонячні електростанції, мікро-, міні- та малі гідроелектростанції, черги будівництва електричної станції тощо. При цьому для застосування щодо них заходів стимулювання суб'єкти господарювання повинні дотримуватися законодавчих вимог щодо частки енергогенеруючого та іншого обладнання, яка має становити не менш як 50 відсотків від встановленої потужності всіх задіяних на об'єкті джерел енергії.

Суб'єкти господарювання – виробники теплової енергії для того аби стати стимульованими суб'єктами мають використовувати у своїй діяльності установки, на яких використовуються альтернативні джерела енергії, включаючи теплоелектроцентралі, теплоелектростанції та когенераційні установки, що є особливістю їх майнової відокремленості.

Варто відзначити, що альтернативні джерела енергії як природні ресурси є основними засобами підприємства, а право користування ними належить до нематеріальних активів. Природні ресурси і право користування ними разом входять до основного капіталу підприємства [10, с. 27]. Біомасу, органічні відходи, доменний та коксівний газ, газ метану дегазації вугільних родовищ та ін. потрібно відносити до оборотних засобів суб'єкта господарювання. Разом із тим, необхідно урахувати, що лише окремі альтернативні джерела енергії технічно доцільно використовувати як природні ресурси для виробництва теплової енергії. Згідно із Звітом Держенергоефективності про результати стимулювання та використання енергії, виробленої з відновлюваних джерел в Україні за 2016–2017 рр., загальна фактична частка у системах опалення та охолодження біомаси складає 2 431,6 тон нафтового еквіваленту (т. н. е.), в той час як частка сонячної енергії складає лише 0,5 т. н. е. Перспективним напрямом могла б стати розробка геотермальних джерел енергії, однак, без урахування теплових насосів за 2016–2017 рр. геотермальна енергія в Україні не використовувалась взагалі [11].

Отже, фактично, серед усіх альтернативних джерел енергії при генерації теплової енергії використовується лише біомаса, що не дає повноцінно розкрити весь потенціал альтернативних джерел енергії для виробництва теплової енергії.

Особливість ознаки наявності господарських прав та обов'язків, визначених законом, що охоплюються поняттям господарської компетенції, полягає у тому, що суб'єкт господарювання, який виробляє електричну енергію, має право на встановлення «зеленого» тарифу, тобто спеціального тарифу, за яким закуповується електрична енергія, вироблена на об'єктах електроенергетики, зокрема на введених в експлуатацію чергах будівництва електричних станцій (пускових комплексах), з альтернативних джерел енергії (а з використанням гідроенергії – лише мікро-, міні- та малими гідроелектростанціями) (ст. ст. 9; 9¹ Закону).

Особливість прояву ознаки господарської компетенції у суб'єктів господарювання, які виробляють теплову енергію з використанням альтернативних джерел, полягає у тому, що ці суб'єкти мають право на установлення стимулюючого тарифу на теплову енергію, що вироблена з використанням цих джерел. Так, тарифи на теплову енергію для суб'єктів господарювання, що здійснюють її виробництво на установках з використанням альтернативних джерел енергії, включаючи теплоелектроцентралі, теплоелектростанції та когенераційні установки, для потреб установ та організацій, що фінансуються з державного чи місцевого бюджету, а також для потреб населення встановлюються на рівні 90 відсотків діючого для суб'єкта господарювання тарифу на теплову енергію, вироблену з використанням природного газу, для потреб відповідної категорії споживачів (ст. 20 Закону України «Про теплопостачання»).

Наявність права на стимулювання виробництва енергії з використанням альтернативних джерел як товару, що прямо передбачено законом, зумовлене прагненнями держави збільшити обсяги виробництва та споживання енергії, виробленої з альтернативних джерел, з метою економного витрачання традиційних паливно-енергетичних ресурсів та зменшення залежності України від їх імпорту; додержання екологічної безпеки за рахунок зменшення негативного впливу на стан довкілля тощо.

Серед стимульованих суб'єктів у сфері виробництва електричної енергії з використанням альтернативних джерел також названо споживачів, до яких згідно із ст. 9¹ Закону віднесено енергетичні кооперативи та приватні домогосподарства. Варто звернути увагу, що термін «споживач» у Законі використовується у значенні, передбаченому Законом України «Про ринок електричної енергії», згідно зі ст. 1 якого споживач – це фізична особа, у тому числі фізична особа-підприємець, або юридична особа, що купує електричну енергію для власного споживання. На основі аналізу обох вищезазначених Законів можна зробити висновки, що на відміну від інших споживачів, енергетичні кооперативи та приватні домогосподарства мають право виробляти електричну енергію з використанням альтернативних джерел та здійснювати її продаж.

Характеризуючи енергетичний кооператив, потрібно виходити з його визначення, закріпленого у ст. 1 Закону. Особливість ознак енергетичного кооперативу як суб'єкта господарювання знаходить прояв щодо його організаційно-правової форми. Енергетичний кооператив може створюватися відповідно до законів України «Про кооперацію» та «Про споживчу кооперацію». При цьому за Законом України «Про кооперацію» енергетичний кооператив може створюватися як виробничий, оскільки саме для нього законом передбачено мету діяльності – отримання прибутку. У зв'язку із цим можна припускати, що утворення енергетичних кооперативів за названим Законом можливо тільки фізичними особами,

які займаються виробництвом електроенергії з використанням альтернативних джерел або заінтересовані у здійсненні такого виробництва.

Аналізуючи можливість створення енергетичного кооперативу за Законом України «Про споживчу кооперацію», варто брати до уваги, що первинною ланкою споживчої кооперації є споживче товариство, тобто самостійна, демократична організація громадян, які на основі добровільності членства і взаємодопомоги за місцем проживання або роботи об'єднуються для спільного господарювання з метою поліпшення свого економічного і соціального стану (ст. 5 Закону). У споживчому товаристві розрізняють індивідуальне і колективне членство. Колективними членами споживчого товариства відповідно до ч. 2 ст. 6 Закону України «Про споживчу кооперацію» можуть бути фермерські господарства, колективні сільськогосподарські підприємства, господарські товариства, кооперативні, державні та інші підприємства, що поділяють його цілі та інтереси. Відповідно, створення енергетичного кооперативу за цим Законом можливо як фізичними, так і юридичними особами, які займаються виробництвом електроенергії з використанням альтернативних джерел або заінтересовані у здійсненні цього виробництва.

Щодо енергетичного кооперативу особливий прояв також мають ознаки майнової відокремленості та господарської компетенції. Так, на основі положень ст. 9¹ Закону для віднесення енергетичного кооперативу до стимульованих суб'єктів, він повинен мати генеруючі установки, які виробляють електричну енергію з використанням альтернативних джерел. При цьому їх потужність не має перевищувати 150 кВт. Крім того, цей кооператив наділений правами та обов'язками, які визначаються видами його діяльності (виробництво, заготівля або транспортування паливно-енергетичних ресурсів, тобто сукупності всіх природних і перетворених видів палива та енергії, які використовуються в національному господарстві, надання інших послуг з метою задоволення потреб його членів або територіальної громади та отримання прибутку) та правом здійснення виробництва електроенергії з використанням альтернативних джерел.

Наступною групою споживачів електричної енергії, яких можна віднести до стимульованих суб'єктів, є приватні домогосподарства. З моменту запровадження у 2015 році «зеленого» тарифу в Україні спостерігається позитивна динаміка щодо використання альтернативних джерел енергії приватними домогосподарствами. Як зазначають Н. Рощина та Л. Борданова, це гарна тенденція для економіки України, адже сприяє її більшій енергонезалежності, хоча сам процес не відрізняється високою швидкістю протікання [12, с. 25]. Водночас слід зазначити, що протягом 2018 року об'єктами альтернативної енергетики, яким встановлено «зелений» тариф, вироблено 2 884 млн кВт год електроенергії, з них: сонячними станціями домогосподарств – 92 млн кВт год (лише близько 3 %) при тому, що кількість установок виробництва електроенергії у приватних домогосподарств

майже у 13 разів більша за кількість таких установок, належних суб'єктам господарювання [1]. З цього можна зробити висновок, що використання домогосподарствами альтернативних джерел енергії є більш важливим для енергозабезпечення самих домогосподарств.

Характеризуючи домогосподарства як стимульованих суб'єктів доцільно навести їх легальне визначення. Згідно зі ст. 1 Закону України «Про Всеукраїнський перепис населення» домогосподарства визначено як сукупність осіб, які спільно проживають в одному житловому приміщенні або його частині, забезпечують себе всім необхідним для життя, ведуть спільне господарство, повністю або частково об'єднують та витрачають кошти.

Ознака майнової відокремленості приватних домогосподарств, які виробляють енергію з використанням альтернативних джерел проявляється у тому, що приватне домогосподарство так само, як й інші виробники електроенергії з використанням альтернативних джерел, повинно мати генеруючі установки, які виробляють електричну енергію з використанням цих джерел, проте встановлена потужність яких не перевищує 50 кВт (тобто утричі менша за енергетичні кооперативи).

Щодо приватних домогосподарств не можна вести мову про господарську компетенцію, проте права та обов'язки домогосподарства обумовлюються метою його діяльності. Загальною метою ведення домашнього господарства є досягнення високого рівня добробуту усіх його членів. Інші цілі домогосподарства можуть відрізнятися залежно від ціннісних орієнтацій, ресурсів та можливостей (розвиток будь-якого виду домогосподарської діяльності, організація індивідуального підприємництва тощо) [13, с. 35]. Тому виробництво електроенергії з використанням альтернативних джерел слід вважати другорядною метою діяльності приватних домогосподарств.

Приватні домогосподарства, які здійснюють виробництво енергії з використанням альтернативних джерел не тільки для самозабезпечення, а як товару, займаються діяльністю, яку можна вважати господарською по суті (господарюванням). У підручнику «Політична економія» (за науковою редакцією професора В. Г. Федоренка) відзначається, що домогосподарства беруть активну участь в кругообігу ринкової економіки як самостійні незалежні суб'єкти господарювання, які мають власні потреби та інтереси [14, с. 159]. Тим не менш, приватні домогосподарства відповідно до чинного законодавства не належать до суб'єктів господарювання і це означає, що для виробництва і продажу електроенергії, виробленої з використанням альтернативних джерел, на них не розповсюджуються вимоги, які висуваються до суб'єктів господарювання для заняття господарською діяльністю.

Варто також звернути увагу на певні особливості правового статусу суб'єктів господарювання та домогосподарств, які виробляють енергію з альтернативних

джерел. Так, зазначених суб'єктів визначено стимульованими суб'єктами у зв'язку із тим, що вони сприяють реалізації основних засад державної політики у сфері альтернативних джерел енергії, закріплених у ст. 3 Закону, як-то: нарощування обсягів виробництва та споживання енергії, виробленої з альтернативних джерел, з метою економного витрачання традиційних паливно-енергетичних ресурсів та зменшення залежності України від їх імпорту шляхом реструктуризації виробництва і раціонального споживання енергії за рахунок збільшення частки енергії, виробленої з альтернативних джерел; додержання екологічної безпеки; додержання безпеки для здоров'я людини на об'єктах альтернативної енергетики на всіх етапах виробництва, а також при передачі, транспортуванні, постачанні, зберіганні та споживанні енергії, виробленої з використанням альтернативних джерел.

Перерозподіл впливу на світовому ринку енергоресурсів зумовив необхідність розвитку підприємств, що виробляють електричну енергію з використанням альтернативних джерел енергії. Разом з тим, підприємства альтернативної енергетики потребують підтримки як держави, так і суспільства в цілому. Становлення і формування названої галузі сприятиме забезпеченню нашої країни новими джерелами енергії [15, с. 44].

Важливо, що проекти у сфері розвитку альтернативної енергетики можуть принести не лише економічні вигоди для самих споживачів і виробників такої енергії, але й соціальні (додаткова зайнятість населення) [16, с. 84]. Діяльність суб'єктів господарювання у сфері альтернативної енергетики спрямована не тільки на отримання прибутку, а й на мінімізацію шкідливого впливу на навколишнє природне середовище, використання енерго- і ресурсозберезувальних технологій та формування ринку екологічних товарів і послуг. Комерційну діяльність, головною метою якої є отримання прибутку від продажу екологічних товарів та послуг, виробництво і надання яких передбачає застосування методів та технологій, що мінімізують інтегральний екодеструктивний вплив на довкілля, називають «зеленим бізнесом» [17, с. 7].

На основі здійсненої характеристики виробників енергії з використанням альтернативних джерел можна конкретизувати ознаки, які притаманні стимульованим суб'єктам:

1) здійснення господарської діяльності з виробництва електричної та теплової енергії з використанням альтернативних джерел, як товару;

2) наявність відокремленого майна, яке має спеціальне господарське призначення та використовується для здійснення господарської діяльності – енергогенеруючого та іншого обладнання, за допомогою якого виробляється енергія з використанням альтернативних джерел енергії: вітрові та сонячні електростанції, мікро-, міні- та малі гідроелектростанції, черги будівництва електричної станції тощо;

3) наявність у відповідних суб'єктів господарювання передбачених законом прав та обов'язків у сфері виробництва енергії з використанням альтернативних джерел, у тому числі права на застосування щодо них заходів стимулювання, та наявність у домогосподарств передбаченого законом права на встановлення «зеленого» тарифу;

4) сприяння цими суб'єктами реалізації основних засад державної політики у сфері альтернативних джерел енергії.

Виявлення цих ознак сприятиме узагальненню та розширенню уявлень про стимульованих суб'єктів, а також дозволить проводити аналіз (самоаналіз) наявності у виробників енергії з використанням альтернативних джерел права на отримання ними відповідних заходів стимулювання.

Перспективним напрямом подальших досліджень може виступати розширення заходів стимулювання виробництва енергії з використанням альтернативних джерел.

1. Інформація щодо потужності та обсягів виробництва електроенергії об'єктами відновлюваної електроенергетики, яким встановлено «зелений» тариф (станом на 01.01.2019). URL: http://sae.gov.ua/sites/default/files/4_2018.pdf (дата звернення: 18.06.2019).

2. Про альтернативні джерела енергії: Закон України від 20 лютого 2003 р. № 555-IV. *Відомості Верховної Ради України*. 2003. № 24. Ст. 155.

3. Про ринок електричної енергії: Закон України від 13 квітня 2017 р. № 2019-VIII. *Відомості Верховної Ради України*. 2017. № 27–28. Ст. 312.

4. Про теплопостачання: Закон України Закон України від 2 червня 2005 р. № 2633-IV. *Відомості Верховної Ради України*. 2005. № 28. Ст. 373.

5. Господарське право: Практикум / А. Г. Бобкова (кер. авт. кол.), Ю. О. Моїсєєв, Ю. М. Павлюченко та ін.; за заг. ред. А. Г. Бобкової. Харків: Право, 2018. 592 с.

6. Хозяйственный кодекс Украины: Научно-практический комментарий / Под общ. ред. А. Г. Бобковой. Харьков: Издатель ФЛ-П Вапнярчук НН, 2008. 1296 с.

7. Інформація про об'єкти альтернативної енергетики, яким встановлено «зелений» тариф (станом на 01.01.2019). URL: http://www.nerc.gov.ua/data/filearch/elektro/energo_pidpryemstva/stat_info_zelenyi_taryf/2018/stat_zelenyi-taryf.12-2018.pdf (дата звернення: 18.06.2019).

8. Стимулювання відновлюваної енергетики в Україні за допомогою «зеленого» тарифу: посібник для інвесторів. Міжнародна фінансова корпорація IFC. Київ, 2012. 80 с. URL: <http://sae.gov.ua/documents/green-tariff.pdf> (дата звернення: 18.06.2019).

9. Перелік суб'єктів господарювання, які отримали ліцензії на право провадження господарської діяльності з виробництва теплової енергії на установках з використанням нетрадиційних або поновлюваних джерел енергії та ліцензійні справи яких передано НКРЕКП до обласних, Київської міської державних адміністрацій, які на сьогодні є органом ліцензування та уповноважені здійснювати контроль за додержанням ними Ліцензійних умов. *Офіційний веб-сайт Національної комісії, що здійснює державне регулювання у сферах енергетики та комунальних послуг*. URL: http://www.nerc.gov.ua/data/filearch/litsenziini_reestry/perelik_teplo_vyrob_ponovl_peredani_obl.pdf (дата звернення: 18.06.2019).

10. Мельник Л. Г. Економіка енергетики: підручник / За ред.: Л. Г. Мельника, І. М. Сотник. Суми: Університетська книга, 2015. 378 с.

-
11. Звіт про результати стимулювання та використання енергії, виробленої з відновлюваних джерел, в Україні за 2016–2017 рр. URL: <http://saee.gov.ua/sites/default/files/2016-2017.pdf> (дата звернення: 18.06.2019).
 12. Рощина Н. В., Борданова Л. С. Аналіз процесу впровадження систем виробництва сонячної енергії для приватних домогосподарств в Україні. *Інвестиції: практика та досвід*. 2018. № 19. С. 24–27.
 13. Кізіма Т. Домогосподарства як елемент економічної системи: сутність, еволюція та функції в умовах ринку. *Вісник Тернопільського національного економічного університету*. 2008. № 3. С. 22–36.
 14. Федоренко В. Г., Діденко О. М., Руженський М. М., Іткін О. Ф. Політична економія: Підручник / За наук. ред. д-ра екон. наук, проф. В. Г. Федоренка. К.: Алерта, 2008. 478 с.
 15. Климчук М. Підприємства альтернативної енергетики: особливості формування бізнес-процесів. *Економічний вісник НТУУ «КПІ»*: збірник наукових праць. 2011. № 8. С. 39–45.
 16. Енергетична галузь України: підсумки 2016 року. Центр Разумкова, 2017. 163 с. URL: http://razumkov.org.ua/uploads/article/2017_ENERGY-FINAL.pdf (дата звернення: 18.06.2019).
 17. Калетнік Г. М., Козак К. В. Зелений бізнес – перспектива підприємництва. *Економіка. Фінанси. Менеджмент: актуальні питання науки і практики*. 2016. № 12. С. 7–15.